
WSCHODNI ROCZNIK HUMANISTYCZNY
TOM XIX (2022), №3
Systemy dokumentowania, red. Artur Górak
s. 19-37
doi: 10.36121/knabialek.19.2022.3.019

Karol Nabiałek
(Uniwersytet Śląski w Katowicach)
ORCID 0000-0002-6626-4071

Dokumenty w księgach wpisów miasta Proszowic z XV wieku

Streszczenie: Artykuł dotyczy występowania dokumentów w treści ksiąg wpisów miasta Proszowic w ziemi krakowskiej. Analizie poddano treść trzech ksiąg miejskich z XV w. Za kryterium wskazujące na wydanie dokumentu przyjęto strukturę tekstową wpisu typową dla formularza dokumentów. Kwerenda pozwoliła odnaleźć grupę ponad 120 dokumentów nieznanymi skądinąd. Liczba dokumentów wpisanych do ksiąg miejskich stanowi potwierdzenie, że w XV w. dokument nadal był dla mieszczan ważnym środkiem dowodowym. Jednocześnie widoczna jest rola ksiąg miejskich jako środka zabezpieczającego treść umów i dokumentów prywatnych.

Słowa kluczowe: dokument, księga wpisów, piśmiennictwo, formularz, kancelaria.

Documents in the books of entries of the town of Proszowice from the 15th century

Annotation: The article concerns the occurrence of documents in the books of entries of the city of Proszowice in the Cracow Land. The content of three town books from the 15th century was analyzed. The textual structure of the entry typical for the document form was adopted as the criterion indicating the issuance of the document. The query allowed to find a group of over 120 otherwise unknown documents. The number of documents entered in the town books confirms that in the 15th century the document was still an important means of evidence for the townspeople. Simultaneously, the role of the town books as a means of securing the content of contracts and private documents is visible.

Keywords: document, book of entries, literacy, form, chancellery

Wstęp

Dokumenty i księgi wpisów stanowią dwie odrębne formy kancelaryjne. W dziejach kancelarii pojawienie się ksiąg wpisów wyznacza jednocześnie cesurę pomiędzy funkcjonowaniem archiwum wystawcy i odbiorcy. Wiadomo jednak, że istniał wyraźny związek między dokumentami a księgami wpisów. Obie te formy były stosowane w kancelariach jednocześnie i często istniała współzależność między nimi. W rejestrach

wpisywano wydawane przez kancelarię dokumenty, a w księgach wpisów sądów i innych instytucji o charakterze publicznym oblatowano przedkładane tam dokumenty różnych wystawców. Praktyka wydawania dokumentów na podstawie wpisów w księgach (ekstraktów) była powszechnie stosowana przez różne urzędy i instytucje wiary publicznej¹.

Uwagi te można odnieść również do wytworów aktowych miast. Problematyka dokumentów miejskich jest stosunkowo nowym obszarem badawczym w zakresie dyplomatyki. W naturalny sposób zaczęła ona być obecna w opracowaniach poświęconych kancelariom poszczególnych miast lub ich grupie². Sporo miejsca poświęcili dokumentom zwłaszcza autorzy prac dotyczących kancelarii Poznania³, Krakowa⁴, miast szlacheckich województwa lubelskiego⁵, Kazimierza⁶, czy ostatnio Chełmna⁷. Odrębne, monograficzne studium dyplomatyczne nad dokumentem miejskim w polskiej historiografii powstało w zasadzie tylko dla Lublina⁸. Informacja o dokumencie miejskim bądź o pieczęci miejskiej bywa uznawana w opracowaniach za poświadczenie funkcjonowania kancelarii w danym ośrodku⁹. Dokumenty stanowiły też z reguły najstarszą formę piśmienną tworzoną w kancelariach miejskich¹⁰. Dopiero po pewnym czasie zaczęto prowadzić księgi wpisów, ale i wówczas instytucje miejskie nie przestawały ekspediować dyplomów. Wszyscy wymienieni badacze zaobserwowali praktykę wydawania dokumentów niezależnie od notowania spraw w księgach. Dotyczyło to zwłaszcza wpisów o charakterze wieczystym.

Niezwykle cenne w zakresie realnego funkcjonowania dokumentów miejskich były efekty poszukiwań Marii Trojanowskiej. Badaczka dla okresu staropolskiego (XV-XVIII w.) odnalazła ponad 1200 dokumentów miejskich Lublina wpisanych do ksiąg

---

¹ W. Chorążyczewski, *Kancelaria księgi wpisów czy kultura księgi wpisów?*, [w:] *Dzieje biurokracji*, t. 4, cz. 1, red. A. Górak, K. Latawiec, D. Magier, Lublin-Siedlce 2011, s. 91-99.

² A. Bartoszewicz, *Piśmienność mieszczańska w późnośredniowiecznej Polsce*, Warszawa 2012, s. 67-82; J. Tandecki, *Dokumenty i kancelarie miejskie*, [w:] *Dyplomatyka staropolska*, red. T. Jurek, Warszawa 2015, s. 420-423.

³ I. Radtke, *Kancelaria miasta Poznania do roku 1570*, Warszawa 1967, s. 84-112.

⁴ B. Wyrozumska, *Kancelaria miasta Krakowa w średniowieczu*, Kraków 1995, s. 98-104.

⁵ J. Łosowski, *Kancelarie miast szlacheckich województwa lubelskiego od XV do XVIII wieku*, Lublin 1997, s. 156-175.

⁶ M. Starzyński, *Średniowieczny Kazimierz, jego ustroj i kancelaria*, Kraków 2015, s. 117-140.

⁷ M. Superczyński, *Kancelaria i archiwum miasta Chełmna w okresie przedrozbiorowym (XIII w.-1772 r.)*, Toruń 2021, s. 86-110, 227-236.

⁸ M. Trojanowska, *Dokument miejski lubelski od XIV do XVIII wieku. Studium dyplomatyczne*, Warszawa 1977; też, *Dokument miejski w polskich badaniach dyplomatycznych*, „Przegląd Historyczny”, 1972, t. 63, s. 93-101. Ze względu na zachowany materiał dyplomatyczny szczegółowe wnioski tej badaczki odnoszą się głównie do okresu nowożytnego.

⁹ B. Wyrozumska, *Kancelaria miasta Krakowa...*, s. 18-19, 101; A. Bartoszewicz, *Piśmienność mieszczańska...*, s. 68-69; J. Tandecki, *Dokumenty i kancelarie miejskie...*, s. 420.

¹⁰ I. Radtke, *Kancelaria miasta Poznania...*, s. 84; J. Łosowski, *Kancelarie miast szlacheckich...*, s. 156. Inne zdania jest w odniesieniu do Kazimierza M. Starzyński, *Średniowieczny Kazimierz...*, s. 119-120. O związku genezy dokumentu miejskiego z klasztorami i innymi instytucjami kościelnymi pisał K. Skupieński, który opowiada się za początkiem dokumentów miejskich przed powstaniem zorganizowanych urzędów kancelaryjnych. K. Skupieński, *Klasztory a początki dokumentu miejskiego w Polsce*, [w:] *Klasztor w mieście średniowiecznym i nowożytnym*, red. M. Derwich, A. Pobóg-Lenartowicz, Wrocław-Opole 2000, s. 93-101.

przy zaledwie 42 zachowanych w oryginale¹¹. Dotychczasowe wnioski i efekty poszukiwań przekonują o możliwości podjęcia problematyki dyplomatycznej w ośrodkach mniejszych, dla których zachowały się księgi miejskie. W wypadku małych miast najczęściej nie ma możliwości potwierdzenia zależności pomiędzy dokumentem i księgą wpisów w oparciu o oryginalne dokumenty miejskie. Powodem jest stan zachowania źródeł¹². Przy braku zachowanych oryginalnych dokumentów miejskich pomocne mogą być właśnie wzmianki o nich w księgach wpisów. Dotyczy to w oczywiste tych miast których księgi zachowały się.

Adekwatnym przykładem są Proszowice, miasto w województwie krakowskim. Z okresu do końca XV w. zachował się tylko jeden oryginalny dokument wydany przez instytucje samorządowe tego miasta¹³. Jednocześnie dysponujemy trzema księgami miejskimi Proszowic z XV w. Oczywiście należy mieć świadomość, że dokumenty miasta Proszowic mogły być (i zapewne były) oblatowane w księgach wpisów innych sądów i urzędów, zwłaszcza sądu wyższego prawa niemieckiego na zamku krakowskim, czy księgach innych miast. W niniejszym tekście, który stanowi pierwszą próbę zbadania funkcjonowania dokumentu w Proszowicach, kwerenda została zawężona do własnych wytworów kancelaryjnych miasta Proszowic z XV wieku. Cezury badań wyznacza początek najstarszej zachowanej jednostki aktowej (1418 r.), a końcówą 1500 r.

Wyjaśnienia wymaga zastosowana metoda badawcza. W średniowiecznych kancelariach miast polskich nie stwierdzono prowadzenia rejestrów wydawanych dokumentów, choć nie można wykluczyć, że jednak były one prowadzone¹⁴. W Krakowie i w położonym obok Kazimierzu przy wpisach w księgach radzieckich pojawiały się za to noty potwierdzające wydanie dokumentów, w księgach zaś ławniczych fakt wydania dokumentu zaznaczono poprzez skreślenie wpisu¹⁵. Również w Poznaniu w księdze rezygnacji pisarze pozostawiali przy wpisach notatki poświadczające wydanie dokumentu. Tej zasady nie było już w odniesieniu do pozostałych ksiąg rady, choć i przy

¹¹ M. Trojanowska, *Dokument miejski*, s. 20-21.

¹² Zwraca na to uwagę J. Łosowski, *Kancelaria miast szlacheckich...*, s. 156. W analizowanej przez tego badacza grupie miast brak w ogóle zachowanych oryginalnych dokumentów z XV i początku XVI wieku.

¹³ Jedynym średniowiecznym dokumentem miejskim Proszowic zachowanym w oryginale jest wydany przez radę miasta wspólnie z plebanem dyplom pergaminowy z 26 VII 1493 r., w którym potwierdzone zostały statuty cechu kowali i powroźników. Muzeum Ziemi Miechowskiej, sygnatura MZM/P/3. Inny oryginalny dokument rady Proszowic, na pergaminie z pieczęcią, pochodzi prawdopodobnie z drugiej połowy XVI w., choć z powodu złego stanu zachowania w większości tekst jest nieczytelny i trudny do precyzyjnego datowania. Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej: ANK), Zbiór dokumentów pergaminowych, sygnatura 1232. Od drugiej połowy XVI w. do XVIII w. zachowały się dość liczne ekstrakty z ksiąg miejskich Proszowic, przy czym najstarszy, datowany na 11 VII 1567 r., jest uwierzytelniony papierowym odciskiem pieczęci miejskiej (ANK, *Variae civitates et villae*, sygnatura: 29/121/0/-/281, s. 359-362). Jest to wypis z księgi ławniczej, a tekst adekwatnego wpisu jest zgodny z treścią ekstraktu (ANK, *Variae civitates et villae*, sygnatura: 29/121/0/-/163, s. 40-43).

¹⁴ Taka praktyka miała natomiast miejsce w miastach pruskich, o czym świadczy zachowany rejestr wydanych i opieczętowanych dokumentów Torunia z 2 połowy XV w. Zob. I. Radtke, *Kancelaria miasta Poznania...*, s. 100. Ewidencję wydawanych dokumentów wychodzących z kancelarii rady miejskiej prowadzono w kilku księgach radzieckich Lublina z okresu nowożytnego. nie był to jednak odrębny rejestr kancelaryjny. M. Trojanowska, *Dokument miejski...*, s. 93.

¹⁵ B. Wyrozumka, *Kancelaria miasta Krakowa...*, s. 101; M. Starzyński, *Średniowieczny Kazimierz...*, s. 119.

sprawach innego rodzaju zdarzało się wydanie dokumentu przy równoczesnym sporządzeniu wpisu¹⁶. Nie było takiej praktyki w kancelarii miejskiej Lublina, ale za to w nowożytnych księgach w wypadku gdy był wydany dokument urywano końcową część, zaznaczając, że został on wydany w wymaganej postaci (tj. odrębnego dokumentu)¹⁷.

W księgach miejskich Proszowic brak adnotacji dotyczących wydawanych dokumentów. Poszukiwanie wzmianek o dokumentach polega więc zasadniczo na analizie treści wpisów. W ten sam sposób identyfikowane są dokumenty różnych wystawców (w tym miejskie) i inne świadectwa pisane, sporządzone poza instytucjami miejskimi, przedstawione instytucjom miejskim w celu zatwierdzenie lub jako dowód w sprawie. Poza dokumentami wpisanymi *in extenso* lub wzmiankowanymi wprost jako kryterium przemawiające za wydaniem dokumentu przez instytucję miejską (radę, sąd ławniczy, arbitrow) przyjęto formę wpisu. Chodzi przede wszystkim o strukturę formularza typową dla samoistnych dokumentów. Za znaczące uznano zwłaszcza występowanie formuł charakterystycznych dla dyplomów, których zwykle nie stosowano we wpisach do ksiąg, jak promulgacja czy inwokacja. Również występowanie wystawcy w formie intytulacji uznano za ślad po wydaniu dokumentu niezależnie od wpisu¹⁸. Za mocną przesłankę o wydaniu dokumentu uznałem również pojawiający się w części wpisów w księgach ławniczych zwrot formularzowy o wpisaniu transakcji do księgi w celu nadania jej trwałości, typu: *ut autem hec resignacio et dacio firma sit et irrevocabiliter permaneat actis nostris dedmus inscribere*¹⁹. Choć formuła ta dotyczy wpisu w księdze a nie wydania dokumentu to jednak sam fakt jej zamieszczenia zdaje się świadczyć o istnieniu w innej formie sprawy, która jest przedmiotem wpisu. Mam świadomość, że przedstawione kryteria są dyskusyjne. Uważam jednak, że warto przedstawić efekty poszukiwań nawet jeżeli ich głównym skutkiem będzie dyskusja nad kolejnym aspektem funkcjonowania dokumentów i ksiąg wpisów w miastach.

Wyjaśnienia wymagają zastosowane w tytule pojęcia „dokument” i „księga wpisów”. W najnowszym polskim podręczniku dyplomatyki, bazującym na definicji z międzynarodowego słownika dyplomatycznego, za dokument uznaje się: „pismo, w którym zapisano albo dopełnienie czynności prawnej, albo zaistnienie faktu prawnego czy ewentualnie jakiegokolwiek innego faktu, jeśli tylko pismo to zostało sporządzone w określonej formie zdolnej mu nadać prawomocność”. Przy czym „czynność prawna to deklaracja woli, przez którą jedna lub więcej osób, fizycznych lub prawnych, zamierza wywołać określony skutek prawny”, natomiast „fakt prawny to wydarzenie, które samo przez się rodzi konsekwencje [...], bądź też stan faktyczny, z którego stwierdzenia wypływają prawa lub zobowiązania”²⁰. Bliski temu pojęciu jest termin „dokumentacja”,

¹⁶ I. Radtke, *Kancelaria miasta Poznania...*, s. 94-99.

¹⁷ M. Trojanowska, *Dokument miejski...*, s. 91.

¹⁸ Podobnie interpretowała upodobnianie się od XVI w. formularza wpisów do dyktatu dokumentów miejskich Lublina M. Trojanowska, która sporo miejsca poświęciła też formularzowi dyplomów miejskich (głównie jednak nowożytnych). Taż, *Dokument miejski...*, s. 22-37, 91-92.

¹⁹ Zob. przypis 46.

²⁰ K. Skupieński, *Czym jest dyplomatyka?*, [w:] *Dyplomatyka staropolska*, red. T. Jurek, Warszawa 2015, s. 20-21. W tym samym podręczniku J. Tandecki, autor rozdziału dotyczącego kancelarii miejskich, podał definicję dokumentu nawiązującą do dawniejszej, sformułowanej przez K. Maleczyńskiego (*Zarys dyplomatyki wieków średnich*, Wrocław 1951, s. 7): „Kaźde prawnie i kancelaryjnie samodzielne oświadczenie, służące do powstania, udowodnienia lub wykonania określonych uprawnień, mające uwarunkowane prawem i kulturą cechy zewnętrzne i wewnętrzne”, a przy tym „niezależnie od materiału pisarskiego

zastosowany m. in. przez Janusza Łosowskiego, obejmujący wszystkie możliwe rodzaje źródeł dyplomatycznych, a więc dokumenty w sensie ścisłym, a także akty, listy, mandaty²¹. W artykule chodzi mi o to szersze znaczenie dokumentu. Przedmiotem mojego zainteresowania są więc samoistne przekazy pisemne (teksty), które służyły do zarejestrowania pewnego faktu prawnego lub czynności prawnej, względnie miały wartość informacyjną. Z tego powodu uwzględniam w badaniach zarówno dokumenty wydane przez instytucje miejskie, prywatne dokumenty mieszczańskie, jak i wszelkie inne urzędowe i prywatne pisma (wydane przez instytucje i osoby spoza miasta), których treść lub wzmianka o ich treści pojawiła się w tekstach wpisów ksiąg miejskich. Chodzi więc nie tylko o dokumenty wydawane przez instytucje miejskie (czyli wychodzące), ale też o dokumenty podane do wpisu (przychodzące). Dlatego można sformułować alternatywną wersję tytułu: ślad dokumentu w księgach wpisów miasta Proszowic z XV w.

Według Marcina Grulkowskiego za miejskie księgi wpisów, czyli księgi miejskie, uznać można rękopisy posiadające cztery cechy: formę kodeksu, budowę zewnętrzną w postaci kompleksu składek, urzędowy charakter treści, wpisy jako elementy budowy wewnętrznej²². Przyjmując zasadność zaproponowanych kryteriów można jednak poszerzyć zakres tego pojęcia również na jednostki aktowe nieposiadające okładek. Nie zawsze zbiór urzędowych składek wytworzonych przez instytucję miejską w toku swej działalności doczekał się oprawy. Z punktu widzenia wytwórcy była to jednak księga. Jest to widoczne na przykładzie produkcji kancelaryjnej miasta Proszowic, która jest przedmiotem niniejszego artykułu. Choć z XV w. zachowały się trzy jednostki aktowe tego miasta to wszystkie cztery cechy spełnia wyłącznie jedna. Posiada bowiem oprawę pergaminową. Zawiera ona dokumentację sądu ławniczego z lat 1474-1496, 1499-1511. Jest to więc księga ławnicza, którą – ze względu na zawartość – można określić jako księgę czystopisową (wieczystą)²³.

Dwie pozostałe jednostki zachowały się w postaci zespołów luźnych składek bez oprawy. Forma akt spowodowała, że nie są kompletne. Część składek – nie wiadomo jak duża – uległa rozproszeniu. Pierwsza z jednostek zawiera dokumentację działalności samorządowych instytucji miejskich (wójta, wójta z rajcami i ławnikami) z przewagą wpisów rady z kolejnych lat 1418-1335, 1439-1456. Dodatkowo w trakcie kwerend odnalezione zostały 4 karty z wpisami z lat 1435, 1436, 1438 i 1439, przechowywane w innej jednostce archiwalnej. Jednostkę tę, mimo braku oprawy, można określić jako księgę miejską, która w końcowych latach (co najmniej od 1450 r.) stała się księgą rady²⁴.

---

na jakim zostało sporządzone" (J. Tandecki, *Dokumenty i kancelarie miejskie...*, s. 420).

²¹ J. Łosowski, *Dokumentacja w życiu chłopów w okresie staropolskim. Studium z dziejów kultury*, Lublin 2013, s. 18. Termin dokumentacja mieści się w sprecyzowanym przez Józefa Szymańskiego szerszym pojęciu źródeł dokumentacyjnych (J. Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, wydanie szóste, Warszawa 2012, s. 32).

²² M. Grulkowski, *Definicja i klasyfikacja ksiąg miejskich. Księgi w kancelariach miast obszaru Hanzy*, [w:] *Nauki pomocnicze historii. Teoria, metody badań, dydaktyka*, red. A. Jaworska, R. Jop, Warszawa 2013, s. 124-125.

²³ Rękopis liczy 720 stron. Jest przechowywany w Archiwum Narodowym w Krakowie (dalej: ANK), w zespole: *Variae civitates et villae*, sygnatura: 29/121/0/-/160. Szczegółowy opis księgi: K. Nabiałek, *Księgi miejskie Proszowic z XV-XVIII wieku. Studium kodykologiczne*, „Archeion”, 2019, t. 120, s. 300-303. Analiza treści wpisów pozwoliła doprecyzować zakres czasowy oraz wskazać na czystopisowy charakter księgi.

²⁴ Składki księgi miejskiej, liczące 236 stron, są przechowywane w ANK, w zespole: *Variae civi-*

Druga jednostka zawiera dokumentację sądu ławniczego. Podobnie jak w wypadku księgi miejskiej zespół składek jest niekompletny, a dalszych 8 odnalezionych z nich kart znajduje się w dwóch różnych miejscach. Uwzględniając wszystkie dotąd zidentyfikowane fragmenty akt można stwierdzić, że obejmują one dokumentację sądu ławniczego z lat 1449-1452, 1454, 1481-1486, 1488-1509. Porównanie zawartości tej jednostki z wspomnianym już oprawionym tomem, obejmującym również wpisy ławy, prowadzi do wniosku, że jest to protokół²⁵.

Zarówno najstarsza księga miejska, jak i protokół ławniczy formalnie nie są kodeksami (brak opraw), a więc nie spełniają pierwszego warunku definicji. Pomimo to moim zdaniem niewątpliwie były to księgi, na co można podać dwa argumenty. Po pierwsze już w archiwum miejskim przechowywano je z pewnością jako wydodrębnione zespoły składek, mające ze sobą ścisły związek. Po drugie w treści wpisów tych akt wielokrotnie pojawia się nota określająca rękopisy jako księgę (*liber*) wraz z informacją o dokonywaniu w niej świadomych wpisów²⁶. Oznacza to, że twórcy już od początku uznawali prowadzone składki za księgę, a jedynie nie zadbali o sporządzenie dla nich opraw. Za zakwalifikowaniem tych akt do ksiąg wpisów przemawia przede wszystkim struktura wewnętrzna, a więc wpis jako podstawowy element treści.

Dokumenty w najstarszej księdze miejskiej (1418-1456)

Analiza wpisów najstarszej księgi miejskiej pozwala w ich treści zidentyfikować co najmniej 37 dokumentów (zob. Aneks). W większości chodzi o występowanie formuł urzędowych typowych dla dyplomów, które zdają się wskazywać na wydanie przez wystawcę, obok wprowadzenia tekstu do księgi, również odrębnego pisemnego potwierdzenia dla strony zainteresowanej. Wpisy, którym zdaje się towarzyszyć wyda-

---

tates et villae, sygnatura: 29/121/0/-/166. Cztery karty są w jednostce: ANK, *Variae civitates et villae*, 29/121/0/-/281, s. 351-358. Opis księgi: K. Nabiałek, *Księgi miejskie Proszowic...*, s. 291-295. Już co najmniej od lat 40. XV w. wpisy w księdze niemal wyłącznie dotyczą działalności rady. We wpisie z 1450 r. jest wyraźnie wspomniane prowadzenie odrębnego tomu sądowego, a więc różnego od prowadzonej przez rajców księgi. ANK, 29/121/0/-/166, s. 210: *eodem vigore quo facta est inscriptio prima libro iudicali*.

²⁵ Składki księgi ławniczej są przechowywane w ANK, w zespole: *Variae civitates et villae*, sygnatura: 29/121/0/-/167. Robiąc opis tego rękopisu przyjąłem, że liczy on 640 stron (K. Nabiałek, *Księgi miejskie Proszowic...*, s. 295-300). Nie zwróciłem jednak wówczas uwagi, że wśród składek dotyczących działalności sądu ławniczego Proszowic umieszczona została składka akt ławniczych miasta Chrzanowa, licząca 8 kart, obejmująca lata 1504-1506 (s. 523-538) oraz cztery karty (dwa bifolia) akt ławniczych Książa Wielkiego (s. 539-546). Dlatego w tej jednostce archiwalnej jest w rzeczywistości 626 stron dotyczących Proszowic, obejmujących wpisy od 1451 r., a może od końca 1450 r. Ponadto 7 kart, zawierających najstarszą znaną dokumentację sądu ławniczego Proszowic, z lat 1449-1450, znajduje się w Bibliotece Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, rkps 440, k 115-121. Dwie inne karty z wpisami bez datacji rocznej, prawdopodobnie z lat 80. XV w. znajdują się w jednostce w ANK, w zespole: *Variae civitates et villae*, sygnatura: 29/121/0/-/112 (bez oznaczenia stron). Cztery dalsze karty, bez datacji wpisów, przypuszczalnie z lat 90. XV w., znajdują się w jednostce ANK, w zespole: *Variae civitates et villae*, sygnatura: 29/121/0/-/281 (bez oznaczenia stron).

²⁶ Te noty znajdują się tak w najstarszej jednostce, a więc w księdze miejskiej – ANK, 29/121/0/-/166, s. 39: *in libro eodem* (1430 r.); tamże, s. 42: *circa eundem librum civilem coram consulibus* (1431 r.); tamże, s. 94: *inscriptionem hanc, quam induxit in librum nostri consulatus* (1441 r.) jak i w składkach protokołu ławniczego: ANK, 29/121/0/-/167 s. 242: *dedit inscriptionem in librum* (1490 r.); tamże, s. 286: *proclamata est ad inscriptiones libri civitatis nostre* (1492 r.); tamże, s. 318 (z nawiązaniem do drugiego, równoległe prowadzonego tomu): *prout in libro alio lacius continetur*; s. 319 (z jednoznacznym wskazaniem): *in actis huius libri annotare propter meliorem memoriam* (1494 r.).

nie dokumentów, dotyczyły następujących spraw: poświadczenie ugody zawartej za pośrednictwem rozjemców (15), poświadczenie zaciągniętej pożyczki/zobowiązania finansowego (4), poświadczenie należności ze strony pospólstwa (1), poświadczenie przyjęcia testamentu (2), zgoda na przeniesienie jatk (1), poświadczenie wyroku sądu wyższego prawa niemieckiego w Krakowie (1), wyrok dotyczący poręki wydany przez wyznaczonego sędziego oraz wójta, rajców i ławników (1), poświadczenie uregulowania zobowiązania pieniężnego (2), poświadczenie złożenia poręki (2), wyrok rozstrzygający spór o nieruchomości (1), poświadczenie zakupu roli zapisanej w testamencie dla kościoła parafialnego (1), potwierdzenia przyjęcia do prawa miejskiego (6).

Zdecydowanie najliczniejszą grupę spraw, które oprócz wpisu prawdopodobnie były utrwalone w formie dokumentu są ugody zawarte za pośrednictwem rozjemców. Powody ich potwierdzania są dość zrozumiałe. Skoro spór wymagał powołania arbitrów to obie strony chciały mieć dowód na piśmie zabezpieczający przed ewentualnymi dalszymi pretensjami adwersarza. Ponieważ podstawą wpisu był najczęściej pisemny tekst ugody to można w tych wypadkach mówić zarówno o dokumencie wchodzącym (tekst ugody), jak i wychodzącym (pisemne poświadczenie tej ugody przez władze miejskie), choć jest też możliwe, że wpis w księdze i dokument sporządzano w oparciu o ustne zeznanie arbitrów.

Jednymi z najliczniejszych tematycznie wpisów w najstarszej księdze miejskiej Proszowic są poświadczenia przyjęcia do prawa miejskiego. Sześć z tych wpisów ma budowę zbliżoną formalnie do dokumentu, co może wskazywać na dwojaką ich postać – wpis w księdze z jednoczesnym wydaniem pisemnego zaświadczenia osobie przyjętej, najpewniej opatrzonego miejską pieczęcią. Poświadczenia te zawierają intyulację, promulgację, datację oraz krótką dyspozycję. Być może wydawanie poświadczeń przyjęcia prawa było w Proszowicach stosowane znacznie częściej, niż by to wskazywała forma wpisów.

Dającą się wyodrębnić grupą są też poświadczenia zaciągniętego zobowiązania finansowego. Pozostałe dokumenty dotyczą już różnorodnych spraw podejmowanych przez instytucje miejskie – tak sądowych (wyroki, poręki), jak i administracyjnych (zgoda na zmianę położenia jatk), a także dokumentów prywatnych (testamenty). Warto podkreślić, że tylko sporadycznie były notowane w najstarszej księdze miejskiej dokumenty wystawców zewnętrznych. W jednym wypadku jest to wzmianka o wyroku sądu wyższego prawa niemieckiego w Krakowie z 1431 r., najpewniej wydanego w związku z apelacją od wyroku sądu ławniczego w Proszowicach. W drugim wypadku chodzi wprawdzie o wyrok sędziego wyznaczonego przez wielkorządcę – Mikołaja Wrocha (prawdopodobnie szlachcica z Wojsławic, wsi położonej na wschód od Proszowic)²⁷, ale orzekającego wraz z rajcami, wójtem i ławnikami Proszowic z 1439 r.²⁸ W trzecim wypadku wpisano do księgi dokument wielkorządcy krakowskiego Jana Gałki z Niedźwiedzia z 1443 r. jako rozjemcy w sporze między mieszczką proszowicką a jej bratem z miasta Zatoru²⁹.

²⁷ Mikołaj Wroch, piszący się z Wojsławic jest poświadczony w latach 1436-1441 (M. Wolski, *Mojkowice*, [w:] *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. 4, z. 4, oprac. W. Bukowski, J. Laberschek, K. Nabiałek, F. Sikora, J. Szyszka, M. Wolski, red. W. Bukowski, Kraków 2014, s. 759.

²⁸ ANK, 29/121/0/-/166, s. 76.

²⁹ ANK, 29/121/0/-/166, s. 136-137.

Tylko w dwóch wpisach wydanie dokumentu jest poświadczony wprost. Raz jest to informacja o zamiarze wydania dokumentu na pergaminie pod pieczęcią miejską dla miejscowego plebana, jako strony i na jego wniosek. Sam wpis ma zresztą również formularz typowy dla dokumentu, gdyż zawiera intyulację, promulgację, datację i testację oraz oczywiście dyspozycję. Wystawcami byli wójt, rajcy, ławnicy, występujący w imieniu pospólstwa, którzy poświadczali zaciągnięcie pożyczki z pieniędzy kościelnych³⁰. W drugim wypadku oblatowany został w całości oryginalny dokument miejski, wydany wcześniej przez wójta, rajców i ławników, we wpisie z 8 marca 1443 r. zawierającym ugodę przeprowadzoną między mieszczkami proszowickimi Katarzyną Ogurkową a Anną Jakuszową przez wielkorządcę Jana Gałkę z Niedźwiedzia, szlachcica Mikołaja Łękawskiego (najpewniej z pobliskiej wsi Łękawa Marcinkowice) oraz dwóch rajców: Mikołaja Lorka i Szymona Dulkę. Katarzyna zgodziła się na warunki przyjmując przedłożony przez Annę dokument (*privilegium*) wydany przez wójta, rajców i ławników Proszowic na podstawie wyroku sądu wyższego prawa niemieckiego na zamku krakowskim, przyznającego Piotrowi Koszadze oraz jego żonie prawa do domu. Dokument ten wydany 1 lipca 1429 r. został w całości (z pełnym formularzem) oblatowany w księdze we wspólnym wpisie wraz z ugodą z 8 marca 1443 r. W dyplomie tym są następujące formuły: inwokacja, arenga³¹, intyulacja, promulgacja, inskrypcja, dyspozycja, koroboracja³², datacja. Należy zauważyć, że treści tego dokumentu brak w księdze miejskiej we wpisach z 1429 r.³³ Sąd ławniczy powoływał się bezpośrednio na oryginalny dokument miejski. Choć na podstawie jednostkowego faktu trudno o wiążące wnioski to jednak nasuwa się tu spostrzeżenie, że w początkowy okresie prowadzenia w kancelarii księgi miejskiej większe znaczenie dowodowe odgrywał jeszcze dokument.

Do przeciwnych wniosków prowadzi za to treść wpisu z 4 sierpnia 1443 r., dotyczącego ugody zawartej za pośrednictwem rajców pomiędzy mieszczką proszowicką Majszą a magistrem Janem Orientem, profesorem Uniwersytetu Krakowskiego³⁴. Przyczyną sporu było niewypłacenie przez mieszczkę sum pieniężnych Orientowi, do których była zobowiązana na mocy wcześniejszego zapisu. Strony się porozumiały, gdyż Majsza zgodziła się zwrócić te pieniądze. Za to magister Orient po uzyskaniu wypłaty pełnej należności został zobligowany do zwrotu dokumentu, który otrzymał jako wypis z księgi miejskiej³⁵. Wspomniany dokument najpewniej odnosi się do wcześniejszego wpisu z 23 stycznia 1443 r., w którym Majsza ustąpiła swojemu bratu Klemensowi dom, uzyskując w zamian dożywotnie prawo do zamieszkania w nim.

³⁰ ANK, 29/121/0/-/166, s. 5.

³¹ ANK, 29/121/0/-/166, s. 121: *Cunctorum memoria perit factorum nisi veridicis script(is) fuerit roborata*.

³² ANK, 29/121/0/-/166, s. 122: *Et ut hec recognicio sit firma et in eternum immobilis in signum maioris certitudinis sigillo nostre civitatis presens scriptum fecimus communiri et roborari*.

³³ ANK, 29/121/0/-/166, s. 35-37 (wpisy z roku 1429 r.).

³⁴ ANK, 29/121/0/-/166, s. 138-139. Jan Orient studiował w Krakowie, magisterium uzyskał w Pradze, a później był profesorem Uniwersytetu Krakowskiego; w latach 1427-1428 i 1438-1440 dziekanem Wydziału Sztuk Wyzwolonych. W latach 1417-1419 był też pisarzem miejskim w Kazimierzu. Z. Włoddek, *Orient Jan*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 24, Wrocław 1979, s. 189; M. Starzyński, *Średniowieczny Kazimierz...*, s. 109-111.

³⁵ ANK, 29/121/0/-/166, s. 139: *prescriptus vero magister Orienth privilegium, quod sumpserat et rescripserat de nostro civili libro, restituere debet circa solutionem pecuniarum*.

Jednocześnie Klemens zobowiązał się do wypłacania rocznie 2 grzywien na rzecz magistra Orienta z tytułu posiadania pół lanu. Po śmierci Klemensa sumę tę mieli wypłacać spadkobiercy³⁶. Wpis ten ma formę zbliżoną do dokumentu. Fakt, że w Orient posiadał dokument w formie wypisu z księgi stanowi potwierdzenie, że wydano mu dokument niezależnie od sporządzenia wpisu. Ten jednostkowy przypadek zdaje się potwierdzać, że również w pozostałych przypadkach gdy wpis ma strukturę zbliżoną do formularza dokumentu towarzyszyło mu wydanie dyplomu zainteresowanej stronie. Niezależnie jednak od tego jakim konkretnie dokumentem dysponował Orient mamy tu potwierdzenie praktyki wydawania wypisów z ksiąg miejskich (ekstraktów) co najmniej w 1443 r. Data jest zresztą również znamieną. Z 1443 r. zachowało się najwięcej wpisów w księdze miejskiej, co świadczy o kompletności tych akt.

Dokumenty w księgach ławniczych (do 1500 r.)

Większej liczby dokumentów niż w najstarszej księdze miejskiej można dopatrywać się w księgach ławniczych zachowanych zasadniczo dla trzech ostatnich dekad XV w. Ocena treści nie jest jednoznaczna. Dotyczy to zwłaszcza czystopisowej księgi ławniczej. Lektura wpisów z grupy składek z lat 1481-1482 (s. 249-269) prowadzi do wniosku, że wydanie dokumentu towarzyszyło większości wpisów dotyczących sprzedaży nieruchomości. Z kolei w innej części księgi (s. 306-339), stosując kryteria podane we wstępie (formuły urzędowe) nie ma podstaw do doszukiwania się w treści wpisów potwierdzenia wydania dokumentu, niezależnie od przedmiotu sprawy. Choć brak tu jednoznacznych dowodów uważam, że wydanie dokumentu przez sąd ławniczy towarzyszyło z zasady transakcjom dotyczącym alienacji dóbr, zwłaszcza połączonych z rezygnacją. Prawdopodobnie odnosi się to również do tych wpisów, w których brak formuł urzędowych. Podstawą dla takiego wniosku jest forma przeważającej liczby tej kategorii wpisów w różnych miejscach księgi, zaczynających się od intytulacji i promulgacji. Fakt występowania tych formuł we wpisach księgi czystopisowej jest o tyle znaczący, że brak ich zupełnie w formularzu równoległe prowadzonej księgi ławniczej. Nie bez znaczenia jest również potwierdzenie stosowania takiej praktyki w innych ośrodkach miejskich (Poznań, Kraków, Kazimierz). Można zatem stwierdzić, że grupa dokumentów potwierdzających sprzedaż nieruchomości i jej zrzeczenia jest najliczniej występującą w księdze ławniczej. Uwzględniając wyłącznie te wpisy, które zawierają formuły dyplomatyczne można stwierdzić, że wydano w latach 1474-1500 co najmniej 59 dokumentów poświadczających dokonanie alienacji. Wystawcami dokumentów rezygnacji byli najczęściej wójt wraz z ławnikami, a czasami ponadto również rajcy.

We wpisach z formularzem stylizowanym na dokumenty przede wszystkim występują formuły początkowe protokołu – najczęściej: intytulacja i promulgacja, rzadziej również inwokacja³⁷, a sporadycznie też perpetuacja (połączona z inwokacją)³⁸ oraz arenga³⁹. Praktycznie brak w tych wpisach inskrypcji. Nie ma w obu księgach ławniczych wpisu pełnej treści dokumentu miejskiego Proszowic, tj. wraz z uwzględnieniem

³⁶ ANK, 29/121/0/-/166, s. 110-111.

³⁷ Inwokacja, zawsze w postaci: *In nomine Domini amen*, występuje w 4 wpisach (ANK, 29/121/0/-/160, s. 33, 510, 541, 542).

³⁸ ANK, 29/121/0/-/160, s. 510, 542

³⁹ ANK, 29/121/0/-/160, s. 510, 541, 542,

koroboracji. Większość wpisów pozbawiona jest też innych formuł typowych dla eschatokołu, jak datacja i testacja. Można przypuszczać, że sąd nie widział potrzeby zaznaczania takiej informacji we wpisie. Nie wydaje się bowiem możliwe, żeby żaden z dokumentów faktycznie wydanych przez sąd ławniczy lub radę nie zawierał w rzeczywistości datacji lub koroboracji.

Oprócz dokumentów wydanych przez sąd ławniczy we wpisach ksiąg ławniczych wzmiankowane są również 2 dokumenty z lat 1477 i 1478 wydane poza sądem przez rajców rezydujących, zawierające sprawozdanie z poboru podatków dokonane wobec rajców dawnych oraz starszych cechowych⁴⁰. Stosunkowo liczne są ugody zawarte między mieszczanami za pośrednictwem rozjemców, którymi najczęściej byli urzędnicy miejscy – rajcy rezydujący i dawni, wójt, ławnicy, a czasem też osoby spoza miasta, jak wielkorządca krakowski lub podrzędny proszowicki, czy przedstawiciele okolicznej szlachty. Z lat 1474-1500 udało się odnaleźć co najmniej 17 wpisów poświadczających treść ugody, choć nie zawsze można z pewnością stwierdzić, że przedłożono ją na piśmie, a nie w formie ustnego zeznania arbitrów.

Księgi miejskie Proszowic były księgami wpisów, a jako takie stanowiły akta urzędu wiary publicznej. Były w nich więc inserowane nie tylko dokumenty wydane przez instytucje samorządowe miasta Proszowic – rady, ławy, czy połączonych instytucji oraz arbitrów, najczęściej rekrutujących się również spośród urzędników miejskich. Dość dużą grupę stanowiły dokumenty prywatne sporządzone samodzielnie bez pośrednictwa sądu i urzędu, przez mieszczan lub mieszkańców innych osad. Spisywano je najczęściej wtedy gdy stronom potrzebny był dowód pisemny, a z różnych powodów (przerwa w działalności urzędu, choroba strony), nie mogły stanąć przed urzędem⁴¹. W obu księgach ławniczych stwierdzono 14 wpisów, które opierały się na umowach lub oświadczeniach woli przedłożonych do potwierdzenia lub oblaty. Wpisy treści umów prywatnych były najczęściej pozbawione formuł końcowych, jak datacja czy podpisy, które w oryginałach najpewniej występowały. Te redukcje formularzowe były zapewne zjawiskiem powszechnym, a przynajmniej potwierdzonym gdzie indziej⁴². Zdarzały się jednak wyjątki. W 1492 r. wpisano pełną treść umowy dzierżawy zawartej we wsi Sarbia (dziś Szarbia, położona na południowy wschód od Proszowic) w 1491 r. pomiędzy dziedzicami Sarbi a mieszczaninem proszowickim Piotrem Podobnym. We wpisie zaznaczano wprost, że strony umowy przedłożyły wobec sądu i rajców pisemną kopię tej umowy. Oprócz datacji dokument zawiera również listę świadków⁴³.

Formę dokumentów sporządzonych poza urzędem miejskim (choć często z udziałem urzędników miejskich) i przedłożonych do wpisu w księgach miały też testamenty, ale nie wszystkie. Część z nich była zeznana bezpośrednio przed sądem miejskim⁴⁴.

⁴⁰ ANK, 29/121/0/-/160, s. 126 (*in domo Dominici consulis anno 1477*), 136.

⁴¹ J. Łosowski, *Dokument i księga wpisów w społeczności małych miast okresu staropolskiego. Problem funkcji*, [w:] *Res historica*, t. 3: *Kultura piśmienna średniowiecza i czasów nowożytnych. Problemy i konteksty badawcze*, red. P. Dymmel, B. Trelińska, Lublin 1998, s. 159.

⁴² Zwrócił na to uwagę J. Łosowski, *Dokument i księga wpisów...*, s. 158-159.

⁴³ ANK, 29/121/0/-/160, s. 492-494.

⁴⁴ Taką wątpliwość można mieć w odniesieniu do testamentu Szymona Dułki wpisanego do księgi na sądzie gajonym 17 XI 1475 r. Wpis rozpoczyna się wprawdzie od inwokacji, ale nie ma promulgacji ani intytulacji. Zaznaczono też, że testator stawiał się osobiście zdrowy przed sądem i zeznał testament (*in*

Do dokumentów prywatnych można zaliczyć też pisemne zobowiązanie do zwrotu pożyczki. We wpisie w protokole ławniczym z 1494 r. student Mikołaj z Piotrkowic (wsi koło Proszowic) zeznał, że otrzymał od szlachcica Mikołaja Strzeleckiego 10 grzywien, co poświadczył złożonym w Krakowie pisemnym oświadczeniem (*recognitio*), które w Proszowicach osobiście przedłożył do wpisu do księgi (*personaliter per ipsum Nicolaum studentem et in actis huius libri admisit annotare propter meliorem memoriam*)⁴⁵.

W końcowej części wpisów dokumentów prywatnych, ugód, umów dotyczących alienacji nieruchomości często występuje formuła, w której sąd podkreśla, że w celu zabezpieczenia i umocnienia nakazuje wpisać ten tekst do księgi⁴⁶. Formuła ta jest nieco odmienna w różnych wpisach, ale jej zasadniczy sens jest zbliżony. Prowadzi ona do wniosku, że sprawa, której wpis dotyczy została spisana jeszcze w innej postaci.

W treści wpisów pojawiały się też dokumenty wydane przez osoby spoza miasta – zarówno w pełnej treści, jak też w postaci streszczeń lub ekscerptów. Najczęściej przytaczane były wyroki lub pouczenia sądu wyższego prawa niemieckiego na zamku krakowskim. Można wskazać co najmniej 15 takich przypadków. Warte podkreślenia jest to, że dokumenty, które wracały z apelacji w zasadzie nie były we wpisach inserowane w pełnym brzmieniu lecz najczęściej je streszczano lub przytaczano ekscerpt z ich dyspozycji. Tylko raz – w 1485 r. – został wpisany w całości wyrok sądu wyższego z Krakowa, w którym zresztą powołano się na ekstrakt z akt Proszowic⁴⁷.

Odrębną wreszcie grupę stanowią dokumenty różnych wystawców, które były wzmiankowane lub oblatowane i inserowane *in extenso* w aktach ławniczych, przede wszystkim w księdze czystopisowej. W 1481 r. we wpisie wspomniano, że niejaki Bieniek przedłożył w sądzie dokument prawowitego urodzenia, choć treści dokumentu nie przytoczono. Nie jest znany również wystawca⁴⁸. W 1485 r. przed sądem ławniczym cyrulik królewski Mikołaj Dolski sprzedał swoją łaźnię w mieście co potwierdzono wpisem w księdze. Wspomniano w nim, że łaźnię tę posiadał na mocy dokumentu (*secundum privilegium*) króla Kazimierza Jagiellończyka, który niewątpliwie przedstawił przed sądem przy sporządzaniu wpisu w księdze⁴⁹. W 1486 r. został oblatowany

---

iudicio ordinavit et disposuit testamentum). W końcowej części wpisu jest formuła: *Et hoc ipsum testamentum bannitum iudicium confirmavit perpetuum eviternum duraturum*. ANKr, 29/121/0/-/160, s. 57-58. Nie ma jednak mowy o potrzebie utwierdzenia testamentu wpisem, co wskazuje na ustne zeznanie woli. Podobnie uznali autorzy katalogu: *Testamenty z ksiąg sądowych małych miast polskich do 1525 roku*, oprac. A. Bartoszewicz, K. Mrozowski, M. Radomski, K. Warda, red. A. Bartoszewicz, Warszawa 2017, s. 104 (nr 348).

⁴⁵ ANK, 29/121/0/-/167 s. 319. Mikołaj z Piotrkowic został studentem Uniwersytetu Krakowskiego w semestrze letnim 1493 r. *Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400-1508*, wyd.: A. Gąsiorowski, T. Jurek, I. Skierska, przy współpracy R. Grzesika, Kraków 2004, nr 93e/67.

⁴⁶ Przykłady zapisu w księdze wieczystej ANK, 29/121/0/-/160, s. 279: *ut autem hec resignacio et dacio firma sit et irrevocabiler permaneat actis nostris dedmus inscribere*; s. 285: *ut autem hec resignacio et recessio robur perpetuum optineat et irrevocabiler permaneat eam actis nostris admisimus inscribere*; s. 528: *ut autem prefata vendicio robur teneat perpetue valitura in librum hunc iussumus acticare*; s. 542: *ut autem prefata legacio robur perpetue firmitatis habeat inviolabiler in librum actorum iussumus introscribere*.

⁴⁷ ANK, 29/121/0/-/160, s. 353-354.

⁴⁸ ANK, 29/121/0/-/160, s. 248: *in eodem iudicio Beniek ostendit litteras testimoniales sue legitime procreacionis*.

⁴⁹ ANK, 29/121/0/-/160, s. 340-341. Pergaminowy oryginalny dokument królewski z 1467 r., w którym Kazimierz Jagiellończyk nadał Mikołajowi z Dolska (w województwie poznańskim) wieczyste łaźnię w Proszowicach jest przechowywany w Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie, Dypl. 65. Opis dokumentu i regest: *Katalog zbioru dokumentów pergaminowych Biblioteki Jagiellońskiej*, oprac. K. Nabiałek,

i inserowany w księdze ławniczej dokument rady Wielunia adresowany do rajców Proszowic oraz do cechu szewskiego w tym mieście (*fraternitati artis sutorie*), w którym na wniosek Mikołaja dziedzica Kraszkowic w ziemi wieluńskiej potwierdzone zostało prawe pochodzenie Macieja szewca z Kraszkowic⁵⁰. W 1495 r. w sprawie o dług został przedłożony przed sądem ławniczym dokument w formie ekstraktu z akt oficjalatu krakowskiego⁵¹. W 1496 r. wpisany został pełny tekst dokumentu wydanego w Krakowie w 1480 r. przez prepozyta kieleckiego, kanonika i oficjła krakowskiego Stanisława ze Świradzie, w imieniu kapituły krakowskiej jako posesora wsi Grębałów, potwierdzający rodowód (*genealogia*) Wojciecha Opoki z Proszowic, w oparciu o zeznania świadków (m. in. wójta z Grębałowa)⁵². W grupie wpisów dotyczących długu z 1496 r., zgodnie z rozstrzygnięciem sądu wyższego prawa niemieckiego w Krakowie, postanowiono, że do sądu ławniczego w Proszowicach jako dowód ma być przedłożony dokument sądu ławniczego wsi Polekarcice z zeznaniami świadków. Do uwierzytelnienia dokumentu sądowi wiejskiemu swojej pieczęci udzielił dziedzic⁵³.

Sporadycznie wspominano w księgach także o materialnie istniejących dokumentach. W 1475 r. zaznaczono, że strona procesowa odebrała od rajców przywilej ze skrzyni⁵⁴. W 1482 r. sąd nakazał jednej ze stron przedłożyć dokument (*privilegium*) do wpisu księdze (*ad librum ad inscriptionem*)⁵⁵.

Wnioski

Analiza treści wpisów trzech ksiąg miejskich Proszowic z XV w. przyniosła w efekcie odnalezienie nieznanych skądinąd dokumentów. Jedną grupę stanowią świadectwa pisemne przedłożone do poświadczenia w aktach, a więc dokumenty przychodzące. Wśród nich znajdują się zarówno różnego rodzaju dokumenty prywatne (zwłaszcza umowy i testamenty), jak też publiczne, wydane przez różnych wystawców spoza miasta. Powodem przedkładania dokumentacji do wpisu w księgach miejskich był niewątpliwie publiczny charakter tych akt. Księgi miejskie dawały mieszczanom oraz mieszkańcom pobliskich, sąsiadujących z miastem osad poczucie zabezpieczenia zawieranych umów i transakcji.

Przyjmując formę wpisu (dyktat z formularzem dyplomatycznym) za kryterium wskazujące na wydanie dokumentu przez instytucję miejską zidentyfikowano też dość dużą grupę dokumentów wychodzących, choć ich liczbę można podać jedynie w przybliżeniu. W najstarszej księdze miejskiej z przewagą wpisów rady z lat 1418-1456 można wskazać co najmniej 37 dokumentów. Przykład sprawy z 1443 r., dotyczący przedłożenia jako dowodu oryginalnego dokumentu z 1429 r. może stanowić przyczynek do

---

W. Świeboda, M. Zdanek, przy współpracy R. Tatarzyńskiego, red. K. Nabiałek, Kraków 2014, t. 1: *Katalog dokumentów*, s. 173-174 (nr 196).

⁵⁰ ANK, 29/121/0/-/160, s. 372-373.

⁵¹ Wzmianka o dokumencie znajduje się w protokole ławniczym. ANK, 29/121/0/-/167, s. 345: *copiam ex actis eiusdem obligationis ipse procurator coram iudicio nostro bannitho demonstravit. [...] Ius nostrum bannithum exaudita sufficienti adduccionis litterarum obligationis ex actis domini officialis Cracoviensis.*

⁵² ANK, 29/121/0/-/160, s. 537

⁵³ ANK, 29/121/0/-/167, s. 359-361: *Litteram testimoniali de iudicio bannitho ville Polikarczycze et eiusdem ville advocato cum scabinis iuratis produxit* (cytat: tamże, s. 360).

⁵⁴ ANK, 29/121/0/-/160, s. 30: *se recepisse privilegium a dominis consulibus de cista.*

⁵⁵ ANK, 29/121/0/-/167, s. 120.

dyskusji nad znaczeniem dowodowym wpisu i dokumentu. Fakt, że sąd miejski powoływał się bezpośrednio na oryginalny dokument miejski przy jednoczesnym braku wcześniejszego wpisu tej sprawy w księdze skłania do wniosku, że w kancelarii w początkowym okresie prowadzenia księgi miejskiej większe znaczenie dowodowe miał jeszcze dokument. Sytuacja ta zmienia się w latach czterdziestych gdy już wyraźnie wspomina się o przedstawieniu jako dowodu dokumentu będącego wypisem z księgi.

W wypadku ksiąg ławniczych, z ostatnich trzech dekad XV w. udało się zidentyfikować około 90 dokumentów, które mogły zostać wydane przez instytucje miejskie. Część z nich jednocześnie stanowiła poświadczenie przedłożonych do akt dokumentów prywatnych (umów i testamentów). Najwięcej wpisów o formularzu zbliżonym do dokumentów dotyczy transakcji związanych z obrotem nieruchomości, najczęściej połączonych z rezygnacją. Wskazuje to na praktykę poświadczania tej kategorii spraw nie tylko wpisem w księdze, ale również wydaniem pisemnego świadectwa najpewniej dla nabywcy. To prowadzi do wniosku, że u schyłku XV w. nie tylko księga wpisów, ale również dokument nadal stanowił dla mieszczan ważny środek dowodowy⁵⁶.

Kwerenda w księgach z XV w. pozwoliła odnaleźć grupę ponad 120 dokumentów miejskich podczas gdy w oryginale znany był dotąd tylko jeden dyplom i to ze schyłku tego stulecia. Można mieć nadzieję, że kontynuacja poszukiwań w późniejszych zachowanych księgach ławniczych Proszowic przyniesie zbliżone efekty.

Występowanie w księgach miejskich dokumentów przychodzących i wychodzących różnych wystawców, przedkładanie do oblaty umów prywatnych sporządzonych poza sądem i urzędem, staranie się stron o uzyskanie pisemnego poświadczenia dokonanej transakcji to kolejne przykłady potwierdzające duże znaczenie pisma jako podstawowego środka komunikacji społecznej stosowanego w późnośredniowiecznej Polsce.

REFERENCES

Sources:

Archiwum Narodowe w Krakowie: *Variae civitates et villae*: sygn. 29/121/0/-/112, 29/121/0/-/160, 29/121/0/-/163, 29/121/0/-/166, 29/121/0/-/167, 29/121/0/-/281; Zbiór dokumentów pergaminowych: sygn. 1232.

Biblioteka Jagiellońska w Krakowie: Zbiór dokumentów pergaminowych: sygn. Dypl. 65.

Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie: Rkps 440.

Muzeum Ziemi Miechowskiej: Dokument pergaminowy: sygn. MZM/P/3.

Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400-1508, wyd.: A. Gąsiorowski, T. Jurek, I. Skierska, przy współpracy R. Grzesika, Kraków 2004.

Studies:

Bartoszewicz A., *Piśmienność mieszczańska w późnośredniowiecznej Polsce*, Warszawa 2012.

Chorążyczewski W., *Kancelaria księgi wpisów czy kultura księgi wpisów?*, [w:] *Dzieje biurokracji*, t. 4, cz. 1, red. A. Górak, K. Latawiec, D. Magier, Lublin-Siedlce 2011, s. 91-99.

Grułkowski M., *Definicja i klasyfikacja ksiąg miejskich. Księgi w kancelariach miast obszaru Hanzy*, [w:] *Nauki pomocnicze historii. Teoria, metody badań, dydaktyka*, red. A. Jaworska, R. Jop, Warszawa 2013, s. 119-148.

---

⁵⁶ Zasadniczo w literaturze przyjmuje się, że w razie sprzeczności między dokumentem a księgą pierwszeństwo miał wpis w księdze. B. Wyrozumska, *Kancelaria miasta Krakowa...*, s. 101-103; J. Łosowski, *Kancelarie miast szlacheckich...*, s. 106-107.

Katalog zbioru dokumentów pergaminowych Biblioteki Jagiellońskiej, oprac. K. Nabiałek, W. Świeboda, M. Zdanek, przy współpracy R. Tatarzyńskiego, red. K. Nabiałek, t. 1: *Katalog dokumentów*, Kraków 2014.

Łosowski J., *Dokument i księga wpisów w społeczności małych miast okresu staropolskiego. Problem funkcji*, [w:] *Res historica*, t. 3: *Kultura piśmienna średniowiecza i czasów nowożytnych. Problemy i konteksty badawcze*, red. P. Dymmel, B. Trelińska, Lublin 1998, s. 151-164.

Łosowski J., *Dokumentacja w życiu chłopów w okresie staropolskim. Studium z dziejów kultury*, Lublin 2013.

Łosowski J., *Kancelarie miast szlacheckich województwa lubelskiego od XV do XVIII wieku*, Lublin 1997.

Maleczyński K., *Zarys dyplomatyki wieków średnich*, Wrocław 1951.

Nabiałek K., *Księgi miejskie Proszowic z XV-XVIII wieku. Studium kodykologiczne*, „Archeion”, 2019, t. 120, s. 283-322.

Radtke I., *Kancelaria miasta Poznania do roku 1570*, Warszawa 1967.

Skupieński K., *Czym jest dyplomatyka?*, [w:] *Dyplomatyka staropolska*, red. T. Jurek, Warszawa 2015, s. 18-25.

Skupieński K., *Klasztory a początki dokumentu miejskiego w Polsce*, [w:] *Klasztor w mieście średniowiecznym i nowożytnym*, red. M. Derwich, A. Pobóg-Lenartowicz, Wrocław-Opole 2000, s. 93-101.

Starzyński M., *Średniowieczny Kazimierz, jego ustrój i kancelaria*, Kraków 2015.

Superczyński M., *Kancelaria i archiwum miasta Chełmna w okresie przedrozbiorowym (XIII w.-1772 r.)*, Toruń 2021.

Tandecki J., *Dokumenty i kancelarie miejskie*, [w:] *Dyplomatyka staropolska*, red. T. Jurek, Warszawa 2015, s. 407-446.

Testamenty z ksiąg sądowych małych miast polskich do 1525 roku, oprac. A. Bartoszewicz, K. Mrozowski, M. Radomski, K. Warda, red. A. Bartoszewicz, Warszawa 2017.

Trojanowska M., *Dokument miejski lubelski od XIV do XVIII wieku. Studium dyplomatyczne*, Warszawa 1977.

Trojanowska M., *Dokument miejski w polskich badaniach dyplomatycznych*, „Przegląd Historyczny”, 1972, t. 63, s. 93-101.

Włodek Z., *Orient Jan*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 24, Wrocław 1979, s. 189.

Wolski M., *Mojkowice*, [w:] *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. 4, z. 4, oprac. W. Bukowski, J. Laberschek, K. Nabiałek, F. Sikora, J. Szyszka, M. Wolski, red. W. Bukowski, Kraków 2014, s. 754-764.

Wyrozumska B., *Kancelaria miasta Krakowa w średniowieczu*, Kraków 1995.

Aneks. Dokumenty wzmiankowane w księdze miejskiej Proszowic z lat 1418-1456

L.p.	strona rękopisu	data dokumentu [wpisu]	wystawca	rodzaj dokumentu (treść)	formuły urzędowe [wg kolejności w tekście]	uwagi, w tym informacje o materiale i uwierzytelnieniu
1	s. 1	1418	wójt, rajcy, ławnicy	poświadczenie przyjęcia testamentu	promulgacja dyspozycja datacja	
2.	s. 5-6	1420	wójt, rajcy, ławnicy	potwierdzenie pożyczki zaciągniętej przez miasto z pieniędzy kościelnych	intytulacja promulgacja dyspozycja datacja testacja	pergamin, pieczęć
3.	s. 11	1422	rajcy	ugoda	intytulacja promulgacja dyspozycja datacja	
4.	s. 23	1434	rajcy	poświadczenie zaciągnięcia zobowiązania finansowego	datacja intytulacja dyspozycja	
5.	s. 25	1427	rajcy	potwierdzenie przyjęcia do prawa miejskiego	intytulacja promulgacja dyspozycja datacja	
6.	s. 38	1430	rajcy	poświadczenie zawartej ugody	intytulacja promulgacja datacja	
7.	s. 38-39	1430	rajcy	poświadczenie zawartej ugody dotyczącej testamentu	intytulacja promulgacja datacja	
8.	s. 40-41	1431	wójt, rajcy, ławnicy	informacja o wyroku sądu wyższego prawa niemieckiego na zamku krakowskim	datacja testacja	na początku wpisu jest wzmianka o prośbie strony o wydanie dokumentu na dom, który był przedmiotem wyroku

9.	s. 41	b. d. [1431]	rajcy	zaświadczenie o należności ze strony pospól- stwa wobec mieszczanina	promulgacja	
10.	s. 51	1426	rajcy	potwierdzenie przyjęcia do pra- wa miejskiego	promulgacja dyspozycja datacja	
11.	s. 58	1433	rajcy	zgoda na prze- niesienie jatki	promulgacja intytulacja dyspozycja datacja	
12.	s. 70	1439	wójt, rajcy, ławnicy	poświadczenie zapisu testamen- towego	inwokacja datacja intytulacja promulgacja dyspozycja	
13.	s. 72	1439	rajcy	poświadczenie złożenia pie- niędzy z tytułu poręki	intytulacja promulgacja dyspozycja datacja	
14.	s. 76	1439	sędzia wy- znaczony przez wiel- korządcę, wójt, rajcy i ławnicy	wyrok dotyczący poręki	intytulacja dyspozycja datacja	
15.	s. 80- 81	1440	rajcy	poświadczenie wyplacenia pie- niędzy	intytulacja promulgacja dyspozycja datacja	
16.	s. 92- 93	1441	wielko- rządca krakowski i rajcy	ugoda	intytulacja promulgacja dyspozycja datacja testacja	
17.	s. 102	1441	rajcy, wójt	ugoda	datacja intytulacja promulgacja dyspozycja	
18.	s. 109	1443	rajcy	potwierdzenie przyjęcia do pra- wa miejskiego	intytulacja promulgacja dyspozycja datacja	

19.	s. 109	1443	rajcy	potwierdzenie przyjęcia do prawa miejskiego	intytulacja promulgacja dyspozycja datacja	
20.	s. 110-111	1443	rajcy, wójt	ugoda	intytulacja promulgacja dyspozycja datacja	
21.	s. 112	1443	rajcy	potwierdzenie przyjęcia do prawa miejskiego	intytulacja promulgacja dyspozycja datacja	
22.	s. 112	1443	rajcy	poświadczenie wypłacenia sumy zapisanej w testamencie	intytulacja promulgacja dyspozycja datacja	
23.	s. 113-114	1443	rajcy	ugoda	intytulacja promulgacja dyspozycja datacja	
24.	s. 115	b.d. [1443]	rajcy	potwierdzenie przyjęcia do prawa miejskiego	intytulacja promulgacja dyspozycja datacja	
25.	s. 117-118	1443	rajcy	poświadczenie poręki	intytulacja promulgacja dyspozycja datacja	
26.	s. 120-121	1443	wójt, rajcy, ławnicy	ugoda	intytulacja promulgacja dyspozycja datacja	Rozjemcami ugody byli wielkorządca krakowski, szlachcic oraz dwóch rajców. Podstawą rozstrzygnięcia był oryginalny dokument miejski z 1429 r., który oblatowano w tym samym wpisie (nr 26), bezpośrednio po treści ugody

27.	s. 121-122	1429	wójt, rajcy, ławnicy	wyrok rozstrzygający spór o nieruchomość	inwokacja arenga intytulacja promulgacja inskrypcja dyspozycja koroboracja datacja	Dokument oblatowany w jednym wpisie wraz z ugodą (nr 25), w której został uznany za rozstrzygający dowód. W koroboracji informacja o uwierzytelnieniu pieczęcią miejską
28.	s. 125	1443	rajcy	ugoda	intytulacja promulgacja dyspozycja datacja	
29.	s. 129-130	1443	rajcy	poświadczenie zaciągnięcia zobowiązania pieniężnego	intytulacja promulgacja dyspozycja datacja	
30.	s. 134	1443	rajcy	ugoda	intytulacja promulgacja dyspozycja datacja	
31.	s. 136-137	1443	wielko-rządca krakowski	ugoda	intytulacja promulgacja dyspozycja datacja	
32.	s. 137-138	1443	rajcy	ugoda	intytulacja promulgacja dyspozycja datacja	
33.	s. 138-139	1443	rajcy	ugoda	intytulacja promulgacja dyspozycja datacja	
34.	s. 183	1441 [wpis między 1447 r.]	rajcy i ławnicy	poświadczenie ugody zawartej przez strony	intytulacja promulgacja dyspozycja datacja	
35.	s. 189	1447	rajcy	potwierdzenie zakupu roli zapisanej testamentem dla kościoła	intytulacja promulgacja dyspozycja datacja	

36.	s. 213	1450	rajcy	poświadczenie zobowiązania finansowego zaciągniętego przed wielkorządcą	intytulacja promulgacja dyspozycja datacja	wpis do księgi sporządzony na polecenie wielkorządcy
37.	s. 222	1451	rajcy	poświadczenie ugody zawartej przez strony	intytulacja promulgacja dyspozycja datacja	

Źródło: ANK, *Variae civitates et ville*, 29/121/0/-/166.

